

PRELUAREA, ADAPTAREA ȘI LITERARIZAREA TEXTELOR ORALE ÎN REGISTRU DIALECTAL ÎN *DICȚIONARUL* *LIMBII ROMÂNE* AL ACADEMIEI

AQUISITION, ADAPTATION, LITERALIZATION OF ORAL TEXTS IN
DIALECTAL REGISTER
IN THE ACADEMY'S *DICTIONARY OF THE ROMANIAN LANGUAGE*

(Abstract)

When the Academy's *Dictionary of Romanian language* (DLR) was being updated, some of the problems being discussed concerned developing an efficient process of analyzing the dialectological research results which were conducted within these national projects: *The New Romanian Linguistic Atlas by Regions* (NALR) and *The Romanian Linguistic Atlas by Regions* (ALRR).

Concerning acquisition, as quotations, of some fragments from oral texts in dialectal form which were collected and published within the same programs, these matters are discussed and technical solutions are offered in order to emphasize the specific features of regional speeches from different Daco-Romanian areas.

The arguments support the necessity of minimally "literalizing" the reproduction of oral texts in agreement with the way in which these kinds of materials were employed in previous series of DLR, and also in order to preserve the phonetic features in popular and regional forms from the literary language texts of previous centuries, which have been used as illustrative quotations in the academic dictionary's articles.

Keywords: lexicographical use of oral texts in dialectal form, literalizing, representation of specific features of regional speeches in the quotations of the Academy's Dictionary.

1. Aspecte preliminare

1.1. Motivație generală. Intervenția de față urmărește, în concepția noastră, să recomande lexicografilor corpusurile recente de profil general dialectologic și, în același timp, să le ofere chei de lectură/interpretare pentru materialele de vorbire puse la dispoziție de publicațiile ce reprezintă valorificarea rezultatelor cercetărilor din cadrul programelor naționale *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni* (NALR), respectiv *Atlasul lingvistic român, pe regiuni* (ALRR). Provocarea directă o reprezintă faptul că lexicografiile din institutele de profil ale Academiei Române implicate în redactarea *Dicționarului limbii române* (DLR) reiau și refac seria Pușcariu a acestui tezaur (DA) pe baza unor surse bibliografice noi, care reflectă evoluția limbii române în secolul scurs de la apariția primelor volume ale DA.

1.2. Încadrarea demersului. Diferitele concretizări (volume de hărți și material necartografiat, glosare, „texte dialectale”) din lucrările recente de geografie lingvistică românească, pe linia tradiției proiectării și redactării volumelor din seriile anterioare ale Dicționarului-tezaur, ce cuprind informații din *Atlasul lingvistic român I și II* (inclusiv din volumul de texte publicat de Emil Petrovici), au fost deja incluse în lista de titluri a *Bibliografiei DLR*, de exemplu, sub siglele generale *ALR...*, *NALR...*, respectiv *T.DIAL...* (DLR 2006 D: XXI–XXII, LXX, LXXXIX). Mai mult, au fost publicate, ca *Anexe*, listele localităților din care se utilizează material (netipărit) cules în diferite anchete (începând cu aceea a lui Hasdeu și ale Muzeului Limbii Române), inclusiv listele localităților-puncte de anchetă pentru ALR I și II, ALRR și NALR, chiar și ale celor anchetate pentru diferite monografii dialectale și glosare regionale (*vol. cit.*, p. XCVI–CXLVI).

1.3. În pofida acestei exigente proiecții documentare, în momentul de față s-au manifestat unele rezerve cu privire la informațiile cuprinse în sursele de tipul amintit și profilul Dicționarului-tezaur, care ar fi „al limbii române”, și nu al „graiurilor” românești, al căror specific lexical ar putea constitui obiectul unor glosare reflectând variația diatopică a dacoromânei. Nu ne permitem, aici, o discuție privind această viziune, în fond exclusivistă, dar amintim doar faptul că, în primul rând, publicațiile de geografie lingvistică în discuție nu înregistrează numai „regionalisme”, ci reflectă, plenar, funcționarea propriuzisă, în situații de comunicare, a limbii române, a lexicului fundamental și a vocabularului privitor la specificul social și la mediul domestic rural, inclusiv prin terminologia diferitelor obiceiuri și profesii tradiționale, întregind tabloul de ansamblu al lexicului românesc, în diacronie și în variație diastratică, diafazică, dar și diatopică, așa cum se prezintă lucrurile în volumele seriilor anterioare ale DLR.

1.4. Chiar și pentru a furniza repere de orientare privind opțiunea de proiectare a seriei revizuite a DLR, considerăm că, implicit, prin demersul de față, aducem argumente în favoarea unei viziuni de cuprindere responsabilă,

măcar conform proiecției bibliografice amintite, în dicționarul respectiv, a informațiilor rezultate din cercetările privind graiurile dacoromânești.

Menționăm faptul că discuția de față trebuie completată și cu referire la utilizarea, din perspectiva abordată, a textelor de tip „material necartografiat” (MN), parte componentă a volumelor de hărți lingvistice din atlasele lingvistice românești, o problemă de care ne-am ocupat în prima parte a unui studiu complementar (Dumistrăcel *et alii* 2015: 20–39).

2. Cadrul teoretic și practic al „literarizării” așa-numitelor „texte dialectale” în DLR

2.1. Terminologie. Atunci când, în proiectarea formei revizuite și actualizate a DLR se discută despre utilizarea, pentru documentare suplimentară, a corpusurilor de texte înregistrate și publicate de dialectologi (în special în cadrul programelor naționale NALR și ALRR), printre rezervele exprimate este și aceea că respectivele texte sunt „dialectale”, așadar ar privi studiul variației diatopice a dacoromânei și nu ar interesa actualizarea articolelor din dicționarul tezaur.

În realitate, așa cum am arătat și altă dată (Dumistrăcel 2014: 120), adjectivul respectiv caracterizează doar una dintre trăsăturile textelor publicate în urma înregistrărilor din anchetele dialectale. Ținând seama de elementele de bază ale întreprinderii, suntem, de fapt, în prezența unor texte *orale* (de vreme ce se înregistrează un anumit „canal”, vorbirea), ce trebuie recunoscute, din perspectiva „mesajului”, ca *etnotexte*, respectiv *sociotexte* (ultimul aspect exemplar ilustrat, de pildă, încă de culegerea *Graiul nostru*, vol. I, 1906), și, numai din punctul de vedere al „codului”, ca *texte dialectale*, trăsături cărora li se poate adăuga, pentru faza publicării, caracteristica de *texte transcrise fonetic*.

În legătură cu aceste distincții terminologice, trebuie reținut și faptul că prima inițiativă de gen din România a fost prezentată de Al. Rosetti, în *Bulletin linguistique*, 1933, drept înregistrare de „textes oraux”, sintagmă folosită apoi ca titlu pentru o serie de studii publicate sub semnătura lui Dumitru Șandru în revista respectivă.

Și, de fapt, textele „orale” din corpusurile publicate de dialectologi au fost cu succes utilizate nu numai pentru studiul coordonării „în dacoromâna vorbită” (Magdalena Vulpe), respectiv al subordonării „în vorbirea populară românească” (Sabina Teiuș), ci și din perspectiva pragmaticii (Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Margareta Manu Magda), aspecte asupra cărora ne-am oprit pe larg, discutând problema utilizării textelor orale în registru dialectal ca date pentru exegeze lingvistice (Dumistrăcel 2014: *passim*). În aceste condiții, surprinde orice îndoială în ceea ce privește necesitatea și importanța folosirii textelor în discuție, ca informație și enunțuri, în redactarea DLR (asupra proiectului privind includerea lor în *Bibliografia* lucrării, cf. *supra* § 1.2).

2.2. Antecedente. Fiind vorba despre continuarea seriei Pușcariu a DLR, trebuie să reamintim și faptul, important, că surse similare au fost utilizate, în mod firesc, în seria la care ne-am referit; este destul să menționăm doar monografiile interdisciplinare cum sunt cele semnate de Ovid Densusianu, Tache Papahagi, Victor Păcală, Sofronie Liuba și Aurelie Iana etc., la care putem adăuga culegerea *Graiul nostru*, dar și texte și glosare publicate în *Grai și suflet*, *Bulletin linguistique* și altele. Se impune evidența că textele orale publicate de dialectologi în ultimele șapte decenii se prezintă, ca profil și valoare documentară, cel puțin la nivelul surselor de tipul celor pe care, selectiv, le-am citat anterior. Or, nu credem că, pentru o eventuală „uniformizare”, s-ar putea opta pentru eliminarea informațiilor din lucrări publicate în secolele al XIX-lea – al XX-lea. De fapt, în principiu, în aceeași măsură se pune și problema utilizării informațiilor de pe hărțile atlaselor lingvistice, ca și din textele de tip MN, de care ne-am ocupat în articolul citat *supra*, § 1.4.

2.3. Acceptând ideea că se va ajunge la încheierea că *textele orale în registru dialectal* (în continuare: TOD) au deplin drept de cetate printre sursele documentare ale DLR, o problemă de principiu care se pune imediat este aceea a măsurii în care preluarea unor enunțuri din acestea și reproducerea lor ca citate ilustrative în articolele dicționarului vor răspunde necesității de a ilustra variația diatopică a dacoromânei, dat fiind faptul că normele de redactare ale acestuia prevăd folosirea unor paranteze privind circulația limitată a unor cuvinte, variante sau forme, de tipul (Ban.), (Bucov.), (Mar.), (Mold.), (Munt.), (Olt.) și (Transilv.), ca să nu mai vorbim de indicația (dial. = dialectal). În aceste condiții, considerăm că este greu de acceptat ca, după marcaje diatopice de acest fel, în corpul unui articol să apară citate în care trăsăturile regionale prezente în izvoare să fie ignorate, într-o măsură mai mare sau mai mică, utilizatorului livrându-i-se un enunț în limba literară. Pe de altă parte, intervine și faptul că în volume din seriile DA și DLR, când, având statutul de citate, au fost preluate enunțuri din surse de tipul la care ne-am referit imediat *supra*, a fost frecvent reproduș aspectul regional/dialectal din publicația respectivă, indiferent de sistemul de transcriere folosit de autorii studiilor (aspect la care ne vom referi și în cele ce urmează).

2.4. De altfel, opțiunea respectivă este chiar una fundamentată printr-un paragraf din secțiunea intitulată „Câteva îndrumări pentru folosirea Dicționarului”, ce urmează *Introducerii* la DLR 1965–1968: XVIII, sub forma unei liste de „*Semne speciale* folosite pentru a reproduce pronunțarea unor cuvinte regionale apărute în izvoare”. Aici apar numai o parte din literele care nu se găsesc în grafia „oficială” a limbii române, cum sunt:

– literele ce constituie convenții ad-hoc pentru reproducerea pronunției literare, de tipul *č/g*, pentru grafiile *c/g + e, i*, dar reprezentând și africatizarea dentalelor *t/d* sau reflexe ale palatalizării bilabialelor *p, b*;

– *k'/g'* pentru grafiile *che/chi*, respectiv *ghe/ghi* sau reflexe ale palatalizării bilabialelor *p, b*;

- literele cu semne diacritice pentru pronunții dialectale sau regionale propriu-zise, de tipul *ș/z, ș'* (lipsește „perechea” sonoră: *j*), *t'/d', n', l'*;
- *k'/g', h'*, reprezentând rezultatul palatalizării bilabialelor *p/b + i*, respectiv a labiodentalei *f*;
- semne marcând deschiderea vocalelor etc.

Observăm, în primul rând, că toate caracterele grafice cu diacritice la care ne-am referit inițial au fost preluate chiar din sistemul de transcriere fonetică al ALR, cu o singură excepție, *ũ*, redând un „timbru rotunjit al consoanelor finale, în *bradũ* ‘brad’”, această grafie prezentă în sistemul de transcriere fonetică utilizat, de exemplu, în *Graiul nostru* (unde, în schimb, apare și *ĩ*, absent din lista DLR). În al doilea rând, remarcăm imprecizia formulării introductive din DLR: nu este vorba de sunete ce apar „în pronunțarea unor *cuvinte regionale*”, ci, în principiu, în pronunțarea oricăror cuvinte din TOD.

2.5. Ținând cont de îndreptățite puncte de vedere exprimate în favoarea simplificării transcrierii, exprimate de Andrei Avram (la care găsim frecvent referiri la distincția ce trebuie făcută între „literarizare” și „litalizare”, precum și la exegeza privitoare la această problemă; cf. Avram 2014: *passim*), în continuare, atunci când analizăm modul cum au fost reproduse în volume din DA și DLR citate din surse cu profil dialectal ne interesează problematica recunoașterii, în redactarea articolelor din seria revizuită a DLR, a statutului TOD, din perspectiva alegerii, oricum simplificate, a fonetismelor capabile să reflecte, la diferite niveluri, specificul local al citatelor ilustrative. Precizăm, totodată, că nu ne-am propus recomandarea *anumitor norme de transcriere*, ci doar facilitarea opțiunilor, printr-o prezentare sumară și prin analiza, la același nivel, a resurselor.

2.6. Observații generale privind transcrierea fonetică, punctuația și grafia. Problema sistemelor diferite de transcriere (fonetică) intervine în special în ceea ce privește textele din surse de tipul celor la care ne-am referit în § 1.2 (în continuare $[\alpha]$), dar există diferențe de redare a fluxului vorbirii și în ceea ce privește convențiile grafice chiar în TOD din corpusuri în care se folosește sistemul de transcriere al ALR $[\beta]$. Astfel, în ALRT II, TD–Olt. sau Teaha, CN $[\beta^1]$, se folosește punctuația și ortografia scrierii oficiale, cu prezența virgulei, a punctului, a majusculilor etc., pe când în *Porțile de Fier*, TD–Munt., TD–Mold. Bucov., Bistr. N., Marin, Mărgărit 2005, s-a adoptat sistemul cu „bare oblice” (care marchează unități intonaționale vs unități semantico-sintactice; cf. § 4.1.5.3), după cum s-a renunțat și la majusculă etc. $[\beta^2]$. Or, în volume din DA și DLR, sunt preluate enunțuri atât din surse din categoria $[\alpha]$, a căror reproducere nu poate fi modificată, cât și din categoriile $[\beta^1]$ și $[\beta^2]$, situație în care, pentru nivelul DLR, cu cititori de diferite formații culturale, ne pare convenabilă adoptarea soluției din $[\beta^1]$.

3. Constatări privind preluarea și reproducerea TOD în DLR

Pe baza documentării pentru discuția de față am constatat, în primul rând, că, în asigurarea bazei de date pentru redactarea DLR, nu se poate vorbi de respectarea unei conduite precise în ceea ce privește fișarea regionalismelor: din surse de profil regional ce fac parte din bibliografia dicționarului nu au fost extrase cuvinte care este evident că interesau, și nu numai din textele propriuzise, ci chiar nici din glosarele lucrărilor respective. Prezentăm câteva situații:

– În DLR X/5, nu figurează verbul (a) *stutăi* ‘a asmuți’, înregistrat de D. Șandru (1937: 145), pentru Valea Almăjului, în enunțul *m-o stutăit ku kîniy* (propunere de literarizare: „m-o stutăit cu câni”); de remarcat că *Bulletin linguistique*, revista în care este publicat studiul lui D. Șandru, figurează în *Bibliografia DLR*;

– În DLR XIV, nu figurează subst. *zeclnic* explicat ‘posesor de zece prăjini de pământ’ în glosarul de la vol. II din *Graiul nostru*; ambele volume din această culegere figurează, de asemenea, în *Bibliografia* menționată.

Mai important este faptul că, în ceea ce privește „literarizarea”, în pofida aceluiași norme generale, se procedează cu totul diferit, de la caz la caz (eventual de la volum la volum sau de la o echipă de lucru la alta), rezultatele, diferite, fiind „omologate” de comisia de revizie finală – dacă în atribuțiile acestei comisii intră și o obligație de acest gen.

3.1. Pentru afirmația precedentă, prezentăm cazuri opuse de tratament ([a] și [b]).

[a] preluare maximum literarizată: textul *Fásé đj cuqjă đě ánin fárbă nágră...; đj cuqjă đě frásîn... vîntă* (ALRT II: 3) este reprodus sub forma: „Face de coajă de anin farbă neagră...; de coajă de frasin... vîntă” (DLR XIII/3, s.v. *vîntă*).

[b] Pe de altă parte, constatăm preluarea cvasi-integrală, neselectivă, a semnelor privind trăsăturile populare sau dialectale, în cazuri cum sunt următoarele:

[b¹] textul *De t̃i-o diot^{k'} át borásă cu ót^{k'} i m̃ér̃îj.. Nîmnică să nu-s^{t̃} h'ij̃* (ALRT II: 154) este preluat sub forma „De ti-o diot'at boreasă cu ochi [sic!] m̃er̃âi... Nîmnică să nu-s hiie” (DLR VI, s.v. *mieriu*);

[b²] textul *T̃i-oí arunca/ În ñijlocu stînĩi,/ În zburdu oilor,/ Și-n žocu néilor* (GRAIUL, I: 298) este preluat sub forma „T̃i-oi [sic!] arunca în ñijlocu stânĩi, În zburdu oilor, Și-n žocu néilor” (DLR XIV, s.v. *zburdă*).

Pentru cazuri în care se procedează la literarizare, concludent este felul cum se reflectă cunoștințele lexicografului în ceea ce privește valoarea semnelor ce marchează pronunții dialectale sau regionale.

Ca exemplificare, prezentăm, în continuare, următoarele două situații:

[c] un *î* (semivocalic), dintr-o pronunție cu diftongare „țărănească”, este interpretat ca plenison, ceea ce duce la forme literarizate false.

[c¹] textul [o femeie duce] *o uălă cu apă ș-o străiță cu nouă colăcuți, vămier¹, și nușă luminuță* [...] (ALRT II: 36) este transpus astfel: „O femeie duce o oală cu apă ș-o straiță cu nouă colăcuți, vămieri și nouă luminuță” (DLR XIII/1, s.v. *vămier*, ‘colac mic care se dă de pomană la înmormântare’; de la *vamă*).

S-a obținut, astfel, un cuvânt trisilabic **vămier*; de fapt, forma de plural în graiul din Crișana este bisilabică.

[c²] textul *cîn vedă pe sineva venind pe drum* [...] *da viestă la oamenii care munșia* (GRAIUL, I: 5–6) este transpus astfel: „Cîn’ vedea pe cineva venind pe drum..., da viestă la oamenii care muncea” (DLR XIII/2, s.v. *veste*). În felul acesta, s-a obținut un cuvânt trisilabic; transcrierea literarizată a cuvântului la care ne referim trebuie să fie *vestă*;

[d]) -^u(final, afon) este interpretat ca vocală plenisonă; textul *îpre verdjoc grîuu vost¹, mai lăsă-l să se cuacă* (Teaha, CN: 280) este transpus astfel: „Î pre verdioc grîuu vostu, mai lasă-l să se cuacă” (DLR XIII/2, s.v. *verdioc*); or, adjectivul posesiv, în graiul crișean, se pronunță *vost* (monosilabic), nu *vostu*.

3.2. În expunerea de față, pentru discuția anunțată, selectăm, ca și până acum, exemple doar din câteva izvoare de TOD, reprezentând folosirea sistemelor de transcriere de tipul [α] (GRAIUL, BL – Șandru) și de tipurile [β¹] (ALRT II, TD–Olt., Teaha, CN) și [β²] (TD–Munt., TD–Mold. Bucov.).

4. Examinarea nivelurilor de reprezentare a trăsăturilor fonetice care ilustrează vorbirea „populară”, „regională” și „dialectală”

4.0.1. Pentru completarea bazei documentare a DLR în ceea ce privește TOD avem în vedere și excerptarea altor corpusuri recente, dar analiza de față pornește, în primul rând, de la culegerile realizate în cadrul programelor NALR și ALRR. Dat fiind locul important pe care îl ocupă acestea, în general, în literatura și în exegeza de specialitate de astăzi, termenul nostru de referință îl reprezintă sistemul de transcriere fonetică al *Atlasului lingvistic român*, adică cel implementat de Pușcariu – Pop – Petrovici de la primele publicații din acest prim proiect național, sistem prezentat în tabelele care însoțesc fiecare volum de hărți și de texte din seriile ALR I, ALR II, NALR și ALRR (Bistrița-Năsăud, Porțile de Fier etc.), pentru texte cu transcrierea de tip [β¹]. Pentru texte cu transcrierea de tip [β²], începând cu TD–Munt. 1973: XVII–XVIII, XXVII, lista a fost completată cu indicațiile privind folosirea „barelor oblice”.

4.0.2. Reprezentând, de la începutul investigațiilor pentru seriile NALR și ALRR, „abecedarul” de instruire a anchetatorilor, aceste liste capătă statut de LEGENDA, adică de adevărată cheie de lectură pentru orice utilizator al hărților și al textelor de tip MN, respectiv al TOD, dar devine un ghid indispensabil pentru preluarea și transliterarea enunțurilor din astfel de izvoare de către lexicograf. Ignorarea lor, în lipsa instruirii speciale a lexicografilor, sau neglijarea lor pot duce la anomalii privind rezultatele literarizării, așa cum s-a putut constata mai sus, în analiza diftongării „țărănești”, a lui *-u* /final/ etc.

4.1. Secțiuni. Lista pe care o discutăm, intitulată *Transcrierea fonetică*, are secțiunile următoare: prima, fără titlu, [A], cuprinde inventarul tuturor literelor folosite în transcrierea fonetică a atlaselor, inclusiv a celor utilizate cu semne diacritice, de la *a* la *z*; [B] „Semne diacritice”; [C] „Alte semne”; [D] „Prescurtări”. Pentru discuția de față, pornim de la fapte cu caracter grafic general și de la cele care reprezintă simboluri în legătură cu defășurarea anchetei, utile pentru interpretarea felului cum este reflectată și redată vorbirea, pentru a ajunge la cele care reprezintă fapte de transcriere fonetică propriu-zisă în legătura cu sunetele. Ca punct de referință, pornim de la ALRT II: IX–XIV.

4.1.1. În afara abrevierilor curenți din lucrările de lingvistică (privind categorii gramaticale, idiomuri etc.), din secțiunea [D] sunt de reținut, pentru elemente ale paraverbalului, [AL] „formă rostită allegro” și [L] „formă rostită lento”; paralel, ca semne convenționale-simboluri privind reacții ale subiecților la întrebarea anchetatorului și la intervenții, respectiv observații ale acestuia, apar: [ε] „arată că informatorul a ezitat înainte de a da forma pe care o reproducem”; [k] „pus înaintea unui cuvânt arată că informatorul s-a corectat”; [σ] „pus înaintea unui cuvânt arată că anchetatorul a sugerat cuvântul”; [R] „formă recentă”. Menționăm că, pe parcurs, în ceea ce privește intervențiile anchetatorului, s-a adăugat [ρ] pentru a marca revenirea asupra întrebării, insistența anchetatorului, iar în ceea ce privește indicarea vârstei ori a sexului utilizatorilor unui cuvânt sau ai unui fonetism, [T] „tinerii”, [V] „vechi”, [B] „bătrâni”, [F] „femeile”, majoritatea preluate din inventarul de semne și simboluri de la volumele de hărți. S-au adăugat și alte simboluri: # [= termenul întrebant nu există], ∞ [= obiectul sau obiceiul nu există în localitate], * [= informator ocazional].

4.1.2. Cele mai multe dintre „semnele” din secțiunea [C] reflectă preocuparea de *prevenire* a lectorului: exactitatea formelor aparent aberante, pronunții indistincte, pronunțarea într-un singur grup fonetic a două sau mai multe cuvinte deosebite în scrierea obișnuită (fenomenul de *sandhi*); în sfârșit, simbolul [!] este întrebuințat pentru a indica „ilaritatea” subiectului sau a celor de față în timpul anchetei în legătură cu fapte înregistrate ca atare.

4.1.3. În secțiunea [B] sunt inventariate semnele diacritice ce însoțesc literele obișnuite ale alfabetului limbii române, în transcrierea fonetică, pentru a marca pronunții în special dialectale, dar și articulări „normale” ori chiar accidentale.

4.1.3.1. În ceea ce privește vocalele: nazalitatea și afonia (în diferite grade); grade ale închiderii și deschiderii; caracterul semivocalic; diftongii cu elemente egale; accentul (principal, secundar, dinamic); lungimea și scurtimea; nuanțe vocalice intermediare.

4.1.3.2. În ceea ce privește consoanele: gradul palatalizării; articularea incompletă a nazalelor.

4.1.3.3. Pentru vocale și consoane: gradul de perceptibilitate.

Menționăm că „semnele” respective, de interes deosebit pentru foneticieni, reprezintă, cumva, scoaterea în factori comuni a celor întrebuințate în redarea pronunțiilor dialectale ale consoanelor din secțiunea la care ne referim în continuare.

4.1.4. Cea mai cuprinzătoare secțiune a listei pe care o prezentăm, tot sumar, o constituie tabelul [A], tinzând spre complet, al sunetelor ce reflectă variația diatopică a limbii române, ordonat după lista alfabetului românesc, căreia i s-au adăugat, ad-hoc, câteva litere împrumutate din alte alfabete; o situație specială: sunt inserate și litere ale alfabetului grecesc, pentru reproducerea unor sunete din dialectele românești sud-dunărene (de tipul δ , γ , ρ).

Menționăm, pe de altă parte, că pentru fiecare literă de bază sau cu diacritice este dat corespondentul „cel mai apropiat” din sistemul de transcriere fonetică propus de Daniel Jones în 1928 și omologat de „Association Phonétique Internationale” și, de asemenea, faptul că prezentăm cele mai importante nuanțe de pronunție, numai pentru anumite litere marcate cu anumite diacritice (necuprinse în secțiunea [B]).

4.1.5. Ne oprim numai asupra unora din cele mai importante nuanțe de pronunție și doar pentru anumite sunete, marcate prin litere cu anumite diacritice (necuprinse în secțiunea [B]) care pot provoca dificultăți de interpretare lectorului nespecializat în fonetică. Avem în vedere litere cu diacritice fără corespondent grafic în scrierea normală, după ALRT II, dar și pentru alte situații (marcate cu +), care nu sunt cuprinse în „Transcrierea fonetică”, ci pot fi recunoscute în descrierea trăsăturilor fonetice ale unor graiuri. Precizăm, totodată, că selecția pe care o prezentăm în continuare, cu titlu de exemplificare, are în vedere următoarele fapte:

– în principiu, situațiile de interpretare și de transcriere care intervin în ceea ce privește palatalizarea consoanelor în graiurile din Moldova, menționând faptul că un tablou de ansamblu în privința acestui fenomen, după amănunțite discuții din corpul studiului, a fost realizat de Avram 2014: 16–17, autor care pune accent pe identificarea etimonului regionalismului;

– nu interesează, aici, de exemplu, nuanțele de închidere a unor vocale (*e* sau *o*), nazalizarea vocalelor, respectiv anumite grade și nuanțe de înmuiere și palatalizare a dentalelor, velarizarea consoanei *n* etc., situații în care sunetul de bază este ușor recunoscut, indiferent de semnele diacritice care însoțesc litera.

4.1.5.1. Vocale:

ä → [e] „cea mai deschisă vocală din seria anterioară... în bucovineanul *păle* = *piele*”

ö = „vocală anterioară labială, cu deschidere mijlocie... în ung. *cör* ‘cerc’”

ü = „vocala cea mai închisă din seria anterioară labială; în magh. *fül* ‘ureche’”

4.1.5.2. Consoane:

ĉ → [ce], în munt. *ĉer* = *cer* (dar și *ĉine* = *cine*)

č → [c + e, i], în maram. *čăr* = *cer*, *čînč* = *cinci*

č → [t + e, i], în băn. *frače* = *frate*, *činăr* = *tână*

+ĉ → [che, chi], în *veče* = *veche*, *oĉ* = *ochi*, în graiuri din Transilvania

ċ → [z], în mold. *ċic* = *zic*

ĝ → [ge, gi], în munt. *ĝer* = *ger*, *ĝinere* = *ginere*

+ĝ → [d + ɛa], în transilv. *ĝal* = *deal*

+ĝ → [ghe, ghi], în *ĝem* = *ghem*, *ĝimpe* = *ghimpe*, în graiuri din Transilvania

ġ → [g + e, i], în maram. *ġăr* = *ger*

+g' → [b + i], în mold. *g'ini* = *bine*

+g' → [v + i], în mold. *g'ițăl* = *vițel*

χ → [h], în munt. *χaină*

+h' → [f + i], în mold. *h'ir* = *fir*

k' → [p + i], în mold. *k'ișor* = *picior*

+ń → [m + i], în mold. *ńic* = *mic*

+s → [f + i], în maram. *sir* = *fir*

ș → [ĉ], în mold. *fași* = *face*

ș → [f + i], în mold. *șir* = *fir*

ś → [ĉ] în băn. *śins* = *cinci*

y → [v + i] în mold. *yin* = *vin*

+z → [v + i] în maram. *zin* = *vin*

ž → [g + e, i], în mold. *žer* = *ger*, *žinere* = *ginere*

+ž → [v + i] în mold. *žin* = *vin*

+ž → [j + o, u], în mold. *žoc* = *joc*, *žug* = *jug*

ž → [ĝ] în băn. *žană* = *geană*.

4.1.5.3. Iată și simbolurile introduse în transcrierea „cu bare oblice” a TOD din programe NALR și ALRR, care indică organizarea sintactică a enunțurilor orale, respectiv limitele unităților de intonație:

/ (bara simplă) marchează limita unei unități melodice cu inonotație non-terminală (corespunzând, în linii generale, virgulei din grafia oficială);

// (bara dublă) marchează limita unei unități melodice cu intonație terminală (corespunzând punctului, respectiv semnului punct și virgulă).

Barele marchează și limita unităților melodice cu intonație „de suspensie” (cf. TD–Munt. 1973: XVIII, XXVII).

4.2. Coroborată cu prezența tipurilor de fonetisme constatate în articularea neologismelor pătrunse în graiurile dacoromânești, pe baza hărților din ALR I și ALR II, ierarhizarea faptelor fonetice care, în principiu și de fapt, pot constitui și constituie provocări în literarizarea pronunțiilor „dialectale”, reflectate numai parțial în listele din paragraful precedent, poate fi raportată la

o propunere de sistematizare de ansamblu cum este cea pe care o prezentăm în cele ce urmează, *apud* Dumistrăcel 1978: *passim*.

4.2.1. Terminologie. Preluăm, după *op. cit.*, următoarele accepțiuni ale termenilor de bază utilizați în continuare: *populare* sunt fonetismele „care se întâlnesc în graiurile din toate sau din cea mai mare parte a provinciilor istorice”; *regionale* sunt fonetismele „care apar în arii continui, dar mai ales izolate, în cadrul unor unități dialectale care, în privința trăsăturilor esențiale, se deosebesc unele de altele”; sunt numite *dialectale* „faptele care caracterizează arii unitare dialectale, delimitate ca atare mai mult sau mai puțin precis”, relativizare datorată criteriilor, deosebite, privind stabilirea subdiviziunilor teritoriale ale dacoromânei (Dumistrăcel 1978: 106; 164; 200, cu dezvoltări ale enunțurilor citate și exemplificări minime).

Tabloul de ansamblu al fonetismelor curente în pronunțarea cuvintelor vechi și neologismelor în graiurile dacoromânești a fost prezentat, în *op. cit.*, după următoarele criterii: [Partea I] Fonetisme reprezentând rezultate ale evoluției interne; [Partea a II-a] Fonetisme regionale de proveniență străină.

4.2.2. Secțiunile din [I] sunt următoarele: [1] Fonetisme cu caracter de regularitate specifice vorbirii comune, populare, regionale și dialectale; [2] Fonetisme care se explică prin procese de coarticulare generalizate în grade diferite sau individuale; [3] Forme accidentate; [4] Modificări de accent.

La rândul său, [I.1] cuprinde diviziunile [I.1.1] Tendințe ale vorbirii (de fapt, ale *pronunțării*) comune; [I.1.2] Fonetisme populare; [I.1.3] Fonetisme regionale; [I.1.4] Fonetisme dialectale. În [I.2] sunt analizate rezultatele proceselor de acomodare, asimilare, propagare, diferențiere, disimilare, sincopare, metateză și ale reducerii și creării de grupuri consonantice. Fonetismele „accidentale” prezentate în [I.3] sunt datorate procesului de etimologie populară și așa-numitei „deformări” a împrumuturilor). Modificările de accent analizate ([I.4]) rezultă prin analogie, încadrare morfologică și prin mutarea accentului spre începutul sau spre sfârșitul cuvântului.

Partea a [II-a] are ca principal obiect preluarea, în împrumuturile lexicale din diferite areale ale dacoromânei, a unor fonetisme de origine germană, maghiară și din diverse limbi slave.

4.2.3. Din perspectiva preluării *minimum* literarizate, în DLR, a enunțurilor din TOD, avem în vedere două categorii de fapte fonetice din secțiunile precedente: cele *irelevante* lexicografic și cele *relevante* din aceeași perspectivă.

4.2.3.1. Considerăm ca *irelevante* pentru redactarea DLR și pentru utilizatorul acestuia următoarele categorii de fonetisme (trimitem la mărcile numerice de mai sus):

– tendințe ale pronunțării comune ([I.1]) cum sunt afonizarea finalei cuvântului, diftongarea vocalelor sau evitarea hiatului (*op. cit.*, p. 65–106);

– fonetisme „dialectale” (I.1.4)], atunci când faptele caracterizează graiuri din subdialectul de tip „nordic” ($\hat{g} : \hat{z}/\hat{z}$; $\hat{c} : \hat{s}/\hat{s}$; $z : \hat{d}$; $j : \hat{z}/\hat{z}$), palatalizarea dentalelor, *că-* : *k'e-* etc., sau când acestea sunt specifice graiurilor din subdialectul sudic ($\hat{s} : \hat{s}'$; $j : j'$; p. 202–236);

– fonetisme regionale (din [I.1.3]) cum sunt prezența lui *-u* (final), palatalizarea labialelor și a labiodentalelor, fenomene ce ar putea fi luate în considerație doar la nivelul preluării minimum literarizate (p. 165–185).

4.2.3.2. După aprecierea noastră, sunt *relevante* pentru utilizatorul DLR categorii de fonetisme pe care le prezentăm în ordinea inversă a importanței lor pentru reflectarea de ansamblu a specificului nonliterar al limbii române; distingem între o clasă de „coloratură particulară” și una de „caracterizare pregnantă”.

4.2.3.2.1. Fapte de „coloratură particulară”:

– fonetisme care se datorează influenței a diferite limbi străine (II; *op. cit.*, p. 307–368);

– formele „necanonice” care sunt rezultatul articulărilor de tipul „acomodare”, „asimilare”, „propagare”, „diferențiere”, „disimilare”, „sincopare”, „metateză” sau reprezintă reducerea și crearea de grupuri consonantice, formele „accidentale” (de tip „etimologie populară”), ca și modificările de accent (p. 289–302);

– fonetisme din categoria „regionale” (cf. [I.1.3]): *ă* (protonic): *a*; închiderea vocalelor (finale) *-ă* și *-e*; *e* (precedat de *d*, *t*) : *ă*, ca și sonorizarea fricativelor și ocluzivelor în grupuri cu sonante (în graiurile subdialectului sudic și în cele din Crișana (p. 165–196));

– fonetisme din categoria „dialectale” (cf. I.1.4), de tipul *h* : *ø/c*; *v* : *f*; *z* : *j*; *êe* (*êi*) : *k'e* (*k'i*) (p. 236–244);

4.2.3.2.2. Fapte de „caracterizare pregnantă” sunt fonetismele „populare”, clasificate în:

– „transformări determinate de un anumit context fonetic” printre care, de exemplu, „fonetismele cu caracter de regularitate”: *e* : *i*; *o* : *u*; *e* : *ă*; *ea* : *a*; *i* : *î*; *a* : *ă*; *ă* : *â*; *ă* : *â/i*, finalele dure *ț*, *z/d/l*, *j* (p. 109–139);

– „fonetisme spontane realizate ocazional” (*ø* : *a*; *ø* : *h*; *î* : *u*; *u* : *î*; p. 140–147);

– „fonetisme analogice” propriu-zise (*ø* : *i* – final afonizat –, *i* : *î*) și „fonetisme analogice rezultate din încadrarea morfologică”: desinențe, diftongări și alternațe fonetice (p. 147–162);

– fonetisme care se explică prin procese de coarticulare, generalizate în diferite grade sau individuale (p. 250–287; să nu pierdem din vedere faptul că în TOD avem înregistrate *idiolecte*).

În special fonetismele prezentate mai sus aparțin categoriei de care trebuie să se țină seama în preluarea minimum literarizată, în DLR, a enunțurilor din surse „dialectale”, întrucât reflectă pronunții curente, (astăzi) ne-literare, ale vorbirii românești, chiar dacă negeneralizate teritorial. De altfel, în paragrafe

finale ale secțiunilor pe care le-am prezentat anterior, sunt făcute trimiteri constante la exemple similare (cuvinte vechi și neologisme) din texte de diferite genuri din secolele al XVIII-lea – al XIX-lea, de exemplu din scrieri începând cu cele ale lui Dimitrie Cantemir, Anton Pann, Dinicu Golescu, ale poezilor Văcărești și Conachi, până la Petru Maior, Șincai, Budai-Deleanu, Grigore Alexandrescu, Bolintineanu, Eliade, Bolliac, Negruzzi, Russo, Alecsandri, Hasdeu, Slavici, Eminescu, Ibrăileanu sau Coșbuc (*op. cit.*, p. 114–115; 120–121; 125–126; 135–136; 140–141; 152–153; 161–162).

4.2.4. În continuare, prezentăm numai situația câtorva dintre fonetismele „populare” din TOD care sunt atestate în diverse texte și în opere ale unor scriitori din diferite zone ale țării, discutate de Dumistrăcel 1978.

Precizăm că, în continuare, exemplele citate reprezintă: (a) cuvinte vechi, citate în Dumistrăcel 1978; (b) neologisme din limba veche literară, după *op. cit.*; (c) neologisme din graiurile populare, după aceeași sursă. Prin această confruntare, urmărim să evidențiem „vigoarea” fenomenelor la care ne referim. Totodată, menționăm faptul că, în funcție de limitarea, asumată, a obiectului de studiu, luăm în discuție în primul rând fonetisme din subdialectul moldovenesc.

Exemple (selectiv):

– e : i; (a): *judicată, bilșug, cânticel, turlili* (pl. a., la Odobescu); *op. cit.*, p. 115; (b): *diputat, secret* (la Pann), *sinat* (Dinicu Golescu), *cadință, tridint* (Eliade), *influință* (Negruzzi); *op. cit.*, p. 115; (c): *diputat, călindar*, (a) *diborda*, (a) *diclăra, profisoară* (p. 110–111);

– o : u; (a): *martur* (Alexandrescu); (b): *arbur/el* (Maior, Eliade, Negruzzi), *secul, articol* (Russo), *pericul* (Alecsandri); *op. cit.*, p. 120; (c): *arbur, avocat, doctur, camfur, pretur, batuză* (p. 117–118);

– e : ă; (a): fonetism curent în scrieri ale lui Russo, Alecsandri, Iancu Văcărescu, Eliade, Alexandrescu, Bolintineanu; (b): *sănat, răvoluție* (Petru Maior, Budai-Deleanu); în diferite texte: *posăsie, opsărvație, săcret, săcție, răspectiv* (p. 125); (c): *closăt, săchestru, sănat, gazătă, șăf, luțarnă, răcipisie* (p. 121–123);

– i > î; (a–b): situația este similară cu cea prezentată pentru fonetismul precedent; (c): *permisiie, consilier, poziție, muzică, zînc, mașină, șifoner, corajie, țigaret, dînc* (p. 127–128);

– a > ă; (a): *bălaur, păhar, scăieți* (Budai-Deleanu), *sărmală* (Russo); p. 136; (b): *grămatică, sălutare* (Eliade), *păradie* (Dinicu Golescu), *băgătel, bărbărie, bătistă, căpital, cărieră*, (a) *grătula, răport* (Anton Pann), *mășină, tirănie, /historici/ lătini* (Maior), (a) *tirăni* (Șincai), *orgănzător* (Russo); p. 136; (c): *călindar, cănțălărie, jăndar, cădastru, căsație, cătolic, dântelă, gărdian, băratcă* (p. 131–134).

4.2.5. Cu scopul de a ilustra manifestarea libertății de redare, în scriere, a pronunției regionale, moldovenești în cazul de față, ne referim la aspectul

fonetic al operei de început a lui Alexandru Philippide, un lingvist despre care Eugeniu Coșeriu scria, printre altele:

„Philippide vorbea și – mai ales – scria foarte bătrânește. Adică el scria o moldovenească ce nu mai era moldovenească cultă a intelectualilor din vremea lui” (Coșeriu 1996: 104).

În fond, scrisul lui Philippide ilustra registrul fonetic al vorbirii moldovenești, căruia lingvistul respectiv îi atribuia, și tacit, statutul de „dialect literar”, protestând, la rigoare, față de ceea ce el numea „despotismul de la București” cu privire la „muntenizarea” limbii literare (Philippide 1910: 47 și *passim*; avem în vedere, printre altele, o polemică a acestuia cu Gustav Weigand). Iată fonetisme preluate, în (re)tipărirea, recentă, a unora dintre primele opere lingvistice ale lui Philippide, asupra cărora editorii ne atrag atenția, sub titlul „forme dialectale moldovenești” (cităm doar unele exemple, fără precizările tehnice de context fonetic): *celalalt*, *macar*, *nacaz*; *asămănare*, *galbăn*, *înșălăciune*, *înțales*, *răpede*; *așază*, *greșală*, *însamnă*; (să) *arâte*; (a) *mulțami*; (a) *ave*, ~ *be*, ~ *dispăre*; (a) *întra*, *introduce*; *articol*, *secul* (Philippide 1984: I–LIII).

Este în afara oricărei discuții faptul că un atare nivel al reproducerii fonetismelor regionale este obligatoriu în preluarea TOD din Moldova, dar și din zone ale dacoromânei în care sunt prezente aceleși fapte lingvistice.

5. „Etnotexte” și „sociotexte”

Caracteristica expunerilor din volumele de așa-numite „texte dialectale” ce prezintă interesul lexicografic de a constitui mai ales *etnotexte* (dar și *sociotexte*) și necesitatea utilizării lor în DLR sunt ușor de dovedit și prin extragerea, din acestea, a unor citate ilustrative pentru graiurile din Moldova cuprinzând lexic „normal” ce poate fi valorificat mai ales din perspectivă semantică, dar și pentru completarea informației privind vocabularul general al limbii române (presupuse arhaisme, derivate, neologisme pentru care nu există atestări în DA sau DLR etc.). Selecția de citate care urmează reprezintă, totodată, prilejul pentru exemplificarea nivelului propus în ceea ce privește preluarea într-o minimă literarizare.

5.1. Discuția de față este, de fapt, și urmarea stării de spirit provocate de confruntarea lexicografilor cu acumularea, pe baza rezultatelor cercetărilor dialectologice, a unui fond impresionant de informații ce depășesc, aparent, posibilitățile și normele obișnuite de redactare a unui dicționar cu articole având șanse de a se prezenta ca structuri organice accesibile, și nu ca simple inventare de atestări de sensuri și variante (cf. Dumistrăcel *et alii* 2011: 232–234). Pe lângă faptele discutate în articolul citat, o ilustrare pregnantă a importanței informațiilor lexicale din graiuri pentru istoria vocabularului limbii române o constituie și o analiză a *Dicționarului graiurilor dacoromâne sudice* (în continuare: DGDS). În pofida dificultăților operaționale provocate de multipla „explozie informațională” în discuție, recunoscută ca atare chiar de

către dialectologi, adevăratele descoperiri, prin raportare la datele existente în DA și DLR, în ceea ce privește bogăția semantică, de la nivelul *vorbirii*, a unor cuvinte din fondul principal lexical (cum sunt *furcă* ori *masă*), existența unor sintagme ce completează informațiile privind spațiile pragmatico-discursive în care apar cuvinte din aceeași categorie (de ex., *babă de capete* ‘femeie bătrână care pregătește prescurile și *capetele* pentru pomeniri, parastase...’), dar mai ales atestarea unor sensuri care justifică logic etimologii (sensul ‘a mărunți pământul, amestecându-l cu baligă [la răsadniță]’, al vebului /a/ *câlțui*) sunt numai câteva dintre probele ce au fost aduse în favoarea utilizării, selective, desigur, a corpusurilor „dialectale”, pentru profilul și conținutul seriei revizuite a DLR (cf. Hreapcă 2012b: *passim*).

5.2. Pentru a susține punctele de vedere expuse în paragrafele anterioare, selectăm, din primul volum al culegerii TD–Mold. Bucov., fragmente din expuneri tematice privitoare la practici din domenii ale culturii materiale și din zone ale spiritualității populare în care apar elemente lexicale a căror prezență ca articole sau cu statutul de completări la articole din DLR apare nu numai ca firească, ci și, credem, obligatorie. Avem în vedere următoarele situații: sensuri aparte ale unor cuvinte din fondul lexical uzual (*bute*, /a/ *dura*, *gulere*); derivate de la astfel de cuvinte (*arâmoi*, /a/ *focări*, *mălăiele*, *cărâmidăriu*); sensuri contemporane ale unor cuvinte considerate „învechite” sau aparente arhaisme (/a/ *zământii*, cf. *zământoc*, *lichium*); neologisme din vorbirea curentă neatestată în dicționare (*vermuz*); în sfârșit, selectăm și regionalisme propriuzise (*sprimblă*). Așa cum anticipam, schema prezentării noastre constă în trimiterea la textul original, din volumele tipărite [paragraful A] (pentru *bute*, *dăm*, totuși, o transcriere apropiată de forma publicată în izvorul menționat; în cazurile următoare limitându-ne la o simplă trimitere la sursă); în [B] prezentăm o variantă cu relevanță dialectală; pentru care reproducem contexte mai extinse; în sfârșit, în [C] propunem, paralel, o variantă cu literarizare maximă, dar cu relevanță regională și populară, utilizabilă lexicografic.

5.2.1. Sensuri aparte ale unor cuvinte din fondul lexical uzual: *bute*; (a) *dura*; *gulere*

α. *bute*, în *butea casei*, ‘casa de locuit, locuința propriu-zisă, cu raportare la ansamblul gospodăriei țărănești’

– în DA I/I: *bute*, cf. [4] „parte a morii (nedefinită mai de aproape) H.X.130”

[A]

În TD–Mold.Bucov, I/1, p. 30, r. 24–26.

și ń-ò ars... și ńsîli la yîti/ unĭ-eńáú| legátii// ń-ò rĕmás nĭma... búteę cásĭi cŭm ĭi zĭsĭm noĭ| și yĭtĭli și cŕpásĭi! // [...] [Ce înseamnă asta... „butea casei”?] *nĭma símpla cásă/ nĭma símpla cásă// cásă n-ò fos^t... ársĭ// ábsolu^t dilóc// nú ń-ò rĕmás/dicĭt símpla cásĭ//ásta-ńsámná//*

[B]

Și ni-o ars... și iesîli la yiti, uni-erai legati. Ni-o rămas numa... butea casii cum îi zîșim noi, și yitili și copășii. [...] [Ce înseamnă asta... „butea casei”?] *Numa simpla casă. Numa simpla casă. Casa n-o fost... arși. Absolut diloc. Nu ni-o rămas dicît simpla casă. Asta-nsamnă.*

[C]

Și ni-o ars... și iesîli la viti, uni-erai legati. Ni-o rămas numa... butea casii cum îi zîcim noi, și vitili și copacii. [...] [Ne-a rămas] *numa simpla casă. Casa n-o fost... arși. [...]* *Nu ni-o rămas dicît simpla casă.*

β. (a) **dura** ‘a ciopli cu barda, pentru a le potrivi destinației, bucățile de lemn din care se fac doagele unui butoi’;

– cf., în DLR I/6: (a) **dura**² (complementul indică poduri, corăbii, drumuri, clădiri etc.) 1. „a construi, a clădi, a zidi”, respectiv 2. (complementul indică diferite obiecte) „a confecționa, a face, a alcătui”, dar și *dură*, s.f. 1. (popular) „roată plină (de metal sau de lemn), fără spițe și fără butuc”; (rar) „trunchi mic de arbore...”; „(rar) bucată de lemn care se obține prin retezarea buștenilor la capete și care se folosește pentru foc”; (rar) „rotulă”; 2. (popular) „roțița scripetelui de la ițele războiului de țesut”; pentru etimologie se trimite la *dura*¹ „interjecție”

[A]

Cf. TD–Mold. Bucov., I/2, p. 132

[B]

Duașili [...] *penr-om butoi trebui sî h’iîi uscati [...], pot sî h’iîi și durati; dacî nu sînt durati, li iei li durez... cu barda; dipi și l-ei durat, di-acole li... pui și li... trag cu feșălnicu, li trag la masă, dipi și le-am tras la masă, li pui pi șerc.*

[C]

Doagili [...] *penr-un butoi trebui sî fii uscati [...], pot sâ fii și durati; dacâ nu sînt durati, li iei, li durez... cu barda; dipi ci l-ei durat, di-acole li pui și li trag cu feșălnicu, li trag la masă, dipi ci le-am tras la masă, li pui pi cerc.*

γ. **gulere** [pl] ‘pomană, constând dintr-un colăcel, un ban și o batistă, care se dă la groapă, la înmormântare’; în DA II/I: [a] „fășie de pânză cu care se leagă lumânarea la mort”; [b] „batistă sau fășie de pânză nouă la unul din colțurile căreia este legată o lumânare; se dă de pomană pentru morți”

[A]

Cf. TD–Mold. Bucov., I/2, p. 229, r. 7–12; cf. r. 5

[B]

Și p-urmă-l duce la gruapî. La gruapî [...] *i-mparte... nouo [...]* *douosprăzece gulere se spune la noi... Cu cîte un colăcel, un ban și o batistă. [Și „gulere” se cheamă astea, colăcelul, banul, batista...?] Așa! Da!, gulere. [Dar nu-i... ceva mai nou?!] Nu-nu nu, nu-nu! [E din vechi așa?] Din vechi! Din vechi, din bătrîni, așa ai spune gulere...*

[C]

Și p-urmă-l duce la gruapă. La gruapă [...] i-mparte... nouo [...] dousprăzece gulere se spune la noi... Cu câte un colăcel, un ban și o batistă. [...] Dân vechi, dân bătrâni, așa îi spune, gulere...

5.2.2. Derivate de la cuvinte din fondul lexical uzual: **arămoi**; (a) **focări**; **mălăiele**; **cărămidăriu**

α. **arămoi** ‘rachiul de calitate, cel mai tare, care curge întâi, la distilat’ (cf. *fruntea rachiului, picuș*)

– în DA I/I: absent

[A]

Cf. TD–Mold. Bucov., I/2, p. 84, r. 5–6, 19–20

[B]

Așela dintâi i-arămoi. Așel primu [care curge]. Si chema arămoi. Spirt. [...] Arămouiu, [...] așela când i i-albastru. Și... dacî nu păzăi lumînarea, lua foc în baniț-acolo, da.

[C]

Acela dintâi i-arămoi. Acel primu [care curge]. Sâ chema arămoi. Spirt. [...] Arămouiu, [...] acela când i i-albastru. Și ... dacâ nu păzăi lumânarea, lua foc în baniț-acolo, da.

β. (a) **focări** ‘a părli în foc butoiul, după ce au fost strânse doagele cu cercuri de fier’

– în DA II/I: absent; cf. *focar* ‘,acela a cărui meserie e să îngrijască de foc’

[A]

Cf. TD–Mold. Bucov., I/2, p. 132–133

[B]

Dipi și le-am pus [doagele] pi șerc, di-ecole... îl pui [butoiul] și-l focăresc. I dau foc [...], îi dau cu foc cu apă și dipi și s-au muiet g’ini, duașili, d-ecole-l pui și-ăl trag la sufă. La sufă sau la un șurub.

[C]

Dipi ci le-am pus [doagele] pi cerc, de-acole... îl pui [butoiul] și-l focăresc. Îi dau foc [...], îi dau cu foc cu apă și dipi ci s-au muiet bini duagili, de-acole-l pui și-ăl trag la sufă. La sufă sau la un șurub.

γ. **mălăiele** [pl.] ‘grămezi, la adunat fânul din brazde’; în DLR VI: absent

[A]

Cf. TD–Mold. Bucov., I/1, p. 172, r. 7–8; cf. r. 12–13

[B]

Dip-eșeie dacî videm cî si pălesc... brazdili puțin, ... li strînzem și li fășem mălăiele. Așa si spuné. Mălăieli. [...] De-acole mălăielil-eșeli li fășem mai mari, porcuaii, așa si... si spuné, porcuaii, ... căpiț. Dipi și-l lăsam cîtiva zili si si... păluiasci în... porcuaiie, îl luam și-ăl căram și mi-l dipozitam acasă. Ca si-l am pentru iarnă, pentru plugăriii.

[C]

Dipi-aceie, dacâ videm câ sâ pălesc... brazdili puțin..., le strângem și li făcém mălăiele. Așa sâ spuné. Mălăieli. [...] De-acole mălăielili-eceli li făcém mai mari, porcuaii, așa sâ... spuné, porcuaii, ... căpiț [...].

δ. **cărămidăriu** (*galben*~) ‘galben de culoarea cărămizii’

– în DA I/II: absent

[A]

Cf. TD–Mold. Bucov., I/2, p. 125, r. 10–11

[B]

[Aici avem un galben] *în culuarea cărămiză. Un galben cărămidăriu.*

[C]

[Un galben] *în culuarea cărămizi. Un galben cărămidăriu.*

5.2.3. Sensuri contemporane ale unor cuvinte considerate „învechite” sau aparente arhaisme: (a) **zământi** (cf. *zământoc*); **lichium**

α. (a) **zământi** ‘a sfărâma, cu făcălețul, cocoloașele de făină din ceun, când se mestecă mămăliga’

– cf. DLR XIV: (a) *zăminti* (învechit) „a (se) neliniști, a se agita; a învâlmăși”; cf. *zăminteală*, *zămintitură* (învechite) „învâlmășeală” (citate din Dimitrie Cantemir); vezi și *zământoc* „amestec”

[A]

Cf. TD–Mold. Bucov., I/2, p. 106, r. 8

[B]

Cînd... ferbi [apa în ceun], *cînd sî umflă, pun făină... cîtî trebuii* [...]. *Și pi urmă o las di ferbi puțin, o... iau mai întîi și o zămîntesc, dau puțin cu făcălețu prin ea și pi-urmî... dipi și ferbi... mai mult o iau la mestecat* [...]. *După ci amestic mămăliga, o las bini di sî răscuați și pi urmî* [...] *iau ceonu cu totu și... torn mămăliga pi masî.*

[C]

Când... ferbi [apa în ceun], *când sî umflă, pun făină... câtî trebuii* [...]. *Și pi urmă o las di ferbi puțin, o... iau mai întai și o zămîntesc, dau puțin cu făcălețu prin ea și pi-urmă... dipi ci ferbi... mai mult o iau la mestecat.*

β. **zământoc** ‘umplutura plăcintei, formată din brînză, amestecată cu ouă și diferite mirodenii’

– în DLR XIV: absent

[A]

Cf. TD–Mold. Bucov., I/2, p. 103, r. 16–17; cf. r. 11–13

[B]

Plășinta cu brînzî [...] *fașim aluatu, pentru foi* [...]. *După așeea fașim... zămîntocu. Acolo... puném pușinî drojdii... sau țaicî propiu-zîs, așa..., puném: ouăli, amestecat cu lămîii..., cu... vaniliîi, diferiti mirosuri. Ș-apoi punim brînză. Li punim un pic la răsărit și-nșepim sî-ntindim fuaia după ș-o răsărit... aluatu,-ntindim fuaia și punim... zămîntoc. [...]* [Ce înseamnă „zămîntoc”?] *Zămîntocu însamnî* [...] *umplutura plăcintii. Da.*

[C]

Facim aluatu [pentru plăcinte]. [...] *După aceea facim... zămîntocu* [din brînză și ouă, amestecate cu mirodenii]. [...] *Zămîntocu însamnă* [...] *umplutura plăcintii.*

γ. **lichium** ‘pastă din făină de orz, de porumb, amestecată cu cenușă, cu care se etanșează capacul *căldării*, la facerea rachiului’

– în DLR V: *luchium* („turcism învechit, rar”) „un fel de tencuială”, cu trimitere la Cihac și Șăineanu; pentru varianta *lichium* se trimite la Cihac

[A]

Cf. TD–Mold. Bucov., I/2, p. 83, r. 10–24

[B]

Puneam discog'ina-n... caldarea di rak'iu, o... puneam capacu, o unzēm g'ini cu mămălig-acolo [!] [= rāde] sau cu niști... lik'ium di... cum îi zîșēm noi atunș... [Cum îi ziceați?] Lik'ium. Lik'ium [!], da. [Din ce se făcea „lichiumul”?] Tot din... făinî, di orz [...] ca sî sî lezi, cu făin-amestecatî di popușoi, mai puneam și senuși, sî mai adăugăm sî mai înmulțim acolo... [...]. [Numai... făina de păpușoi și cenușa?] Da. Cu apă, pâi natural că sî fășé lik'iumu șala cu apă. Cu apă călduț-așa. Da.

[C]

Puneam discoghina-n caldarea di rachiu, o... puneam capacu, o ungem ghini cu mămălig-acolo [...] sau cu niște lichium di..., cum îi zicem noi atunci... [...]. [Lichiumul se face] din... făină, di orz... ca sî sî legi, cu făin-amestecată di popușoi, mai puneam și cenuși. [...] Sî făcé lichiumu cela cu apă. Cu apă călduț-așa. Da.

5.2.4. Neologisme din vorbirea curentă neatestată în dicționare: **vermuz**
 α. **vermuz/-ă**, subst., adj, ‘culoarea verde gălbui; de culoare verde gălbui’:
 – în DLR XIII/2: absent; cf. § 4.2.

[A]

Cf. TD–Mold. Bucov., I/2, p. 222–223, r. 22; r. 10–15

[B]

Lîna [...] o-ndrugăm, și pă urm-o buim: vînatî, verdi, vermuzî, roșiii, vișinii... și a-stea-s tuati felurli. [Ce înseamnă asta, „vermuz”?] [...] Se pune [...] buială galbenă, pă urmă k'icăm verde... și dîn asta să făce... vermuz, mai deschis.

[C]

Lâna [...] o-ndrugăm și pă urm-o buim: vînatî, verdi, vermuză, roșiii, vișinii... [...]. Se pune [...] buială galbenă, pă urmă chicăm verde... și dîn asta să face... vermuz, mai deschis.

5.2.5. Regionalisme: **sprimblă**
 α. **sprimblă** ‘cursă pentru prins păsări, formată dintr-un arc și o sfoară, la capătul unui băț’
 – în DLR X/5: absent

[A]

Cf. TD–Mold. Bucov., I/2, p. 101, r. 11–19, cf. r. 6

[B]

Băiețî... cari mai puneă cîti-o sprimblî pin copas prindea... găiț, k'itșgoi [!] că așa sî spuni la noi aișa, ... păsări. [...] [Ce-i aceea „sprimblă”?] Sprimblă: un arc îndoiet și c-o sfoară, la capîd-avé o gaur-așa [gest] și aișa [gest] puném o bucățicî di cucuruz, popușoi, da cucuruj, și iera mai rău, inh'ipt-așa-ntr-om băț... Vineă... găițîli și... cînd dădea sî sî puii pi crangî... pi bățu șala, k'ica bățu. Ș-apăi... sî strînză [...] sfoara șei cari iera pusă împrișuru bățulu, ... cîn cădea bățu, sî dușa pișoarili-n zos. Și arcu șala sî... îș dădea drumu. Ș-o strînză... cu pișoarli la... la haragu șala... întors. Sprimblî-i spunea. Ș-o găsa în viii. O luam [= pasărea] o tăiam o... zūmuleam noi acolo... fășam mîncari [!]. Iera binî. Acuma nu sî mai fași.

[C]

Băieții... cari mai puneă câti-o sprimblî pin copaci prindea... găiț, k'ițgoi. [...] Sprimblă [este] un arc îndoiet și c-o sfuară, la capît-ave o gaur-așa și aicea puném o bucățici di cucuruz, popușoi [...] înfipt așa-ntr-on băț... [...] [Când se așeza pasărea pe creangă] sâ strângea [...] sfoara cei cari era pusă împrijuru bățulu [...]. Și arcu cela iș dădea drumu.

5.3. Elemente de transcriere fonetică pentru graiurile din Moldova și Bucovina

5.3.1. Urmărind explicarea aspectului fonetic al exemplelor date în secțiunea anterioară, schișăm, în continuare, criteriile ce justifică selecția trăsăturilor pe care le considerăm necesare pentru ca, în preluarea și transcrierea textelor din volumele de tip TOD ce pot fi utilizate în varianta revizuită a DLR, să fie reflectate realitățile vorbirii subiecților. Conform celor avansate anterior (cf. § 4.2.1), am avut (și avem) în vedere, ca exercițiu de evaluare, semnalarea unor minime trăsături „dialectale”, pe fondul celor „regionale” și „populare” (vezi, mai sus, [B]), pentru a ne limita la cele „populare” (cărora li se adugă trăsături „accidentale”, prezente în vorbire ([C])). Varianta [C] a textelor prezentate constituie formula pe care o considerăm necesară pentru a ne situa la nivelul foneticii textelor literare din secolul al XIX-lea, așadar aceea care ar putea fi acceptată ca atare pentru citate în DLR. În cele ce urmează, facem o trecere în revistă a trăsăturilor fonetice din cele două categorii la care ne-am referit mai sus, cu precizarea că nu am avut în vedere doar textele selectate în § 5.1, ci pornim de la fapte ce caracterizează, în primul rând, graiurile din Moldova și Bucovina.

Cu privire la criteriile avute în vedere pentru literarizarea enunțurilor date ca exemple de ilustrare a sensului cuvintelor din graiurile din Muntenia, Oltenia și Dobrogea, vezi DGDS I: XIII; autorii au fost preocupați de respectarea autenticității graiurilor respective, prin reflectarea fonetismelor regionale și dialectale ale acestora, viziune comparabilă, în ceea ce ne privește, cu modul în care au fost transcrise textele citate în paragraful [C].

5.3.2. Fonetisme „dialectale”; consoane:

– palatalizarea bilabialelor și a labiodentalelor: *p, b, m; f, v* (pentru labiodentale există un dualism în ceea ce privește aria nordică și cea sudică a „subdialectului” moldovenesc); fenomenul este prezent și în zone din Muntenia și Dobrogea, Oltenia și Transilvania;

– fricativele *ș, ž* (< *ș, ž*);

– *q*, ca arhaism fonetic: *qî, qîcem, auq* [2];

5.3.3. Fonetisme „regionale” și „populare”:

5.3.3.1. Vocale, diftongi

– finalele închise *-â, -î* (< *-ă*): *fatâ, vișîni*, respectiv *-i* (< *-e*): *soari, feti* [pl.], *turlili* [pla.];

– *-ă-* > *-â-*, *-î-*, respectiv *-e-* > *-i-* în poziție atonă (în interiorul cuvintelor): *mânușă*; *discui* [3], *muștiritiu*, *nipofțit*, *pitrec* [3], *viniri*;

– „velarizarea”: *e*, *i* > *ă* (*â*), *î*, după consoanele „dure” (*s*, *z*, *ș*, *j*, *ț*, *đ*, eventual *r*).

– tot ca velarizare interpretăm și pierderea elementului palatal în diftongii ascendenți *-ea-*, *-ia-*, ca și dispariția lui *i* final asilabic;

– *ă* protonic > *a* în tipurile: *barbat*, *padure*;

– *a* protonic > *ă* în tipurile *călindar*, *dător*, (în) *zădar*;

– diftongul *-eá* > *-é*, în finala unor substantive de tipul *măsé*, la formele de imperfect ale unor verbe, *fășé*, *spuné*, și la infinitive de tipul (a) *bé*, (a) *tăcé*;

– diftongul *-iá* > *-ié* la unele forme de imperfect, *tăié*, *muié* [3], și de infinitiv: (a) *muié*, (a) *încondeié* (ouă roșii);

– sincopări;

– epenteze, asimilări, disimilări („accidentale”).

5.3.3.2. Consoane

– *ġ*, ca arhaism fonetic: *ġos*, *ġoc*, *ġudecată*;

– consoanele „dure” *s*, *z*, *ș*, *j*, *ț*, *đ*; implicații morfologice: pluralele masculine și feminine (*urș*, *braz*, *fraț*; *coveț*, *uș*); tot cu neutralizarea opoziției de număr: pl. de tipul *casă*, *fetiță*; forme verbale de pers. [2]: *vez*, *poț*; cf. și tipul (ind.) *coasă*, (conj.) *să coasă*;

– *v* inițial sau intervocalic + *o*, *u* > *h*: tipurile *holbură*, *hulpe*; *cohor*;

– sonorizarea oclusivelor și fricativelor surde în grup cu sonante: *zmîntînă*, (a) *învejmânta*, *zloi*, *znop*, *sfejnic*, *buvniță* (în enclavele muntenești din sudul Moldovei);

– finala *-arⁱ*, în tipurile *călindarⁱ*, *morarⁱ*, *ciubotarⁱ*;

– finalele *-orⁱ*, *-erⁱ*, în tipurile *agricultorⁱ*, *inginerⁱ* [sg.];

– epenteze, asimilări, disimilări;

– reducerea unor grupuri consonantice.

5.3.4. Grafii (în unele cazuri, este vorba de convenții în scrierea literară)

– se preia pronunțarea, cu semivocala de sprijin, a pronumelor personale (*eu*, *el*, *ei ele*): *ieu*, *iou*, *io*; *iel*, *iei/iĭ*, *iele* și a finalei subst. și adj. feminine de tipul *farfuriii*, *vișâniiii*;

– diftongul *ua*, rostire pentru *oa*;

– diftongul *ia*, rostire pentru *ea*;

– lipsa articolului hotărât (sg. m.) *-l*, a cărui funcție este preluată de vocala de legătură (*-u*).

5.4. Pentru a oferi un termen de evaluare privind simplificarea operată pentru extrasele din [B] și din [C], enumerăm, în continuare, pornind, în principiu, de la posibilitățile cuprinse în inventarul ALR (cf. § 4.1.5.1, 4.1.5.2), elementele de transcriere fonetică la care, în mod normal, se renunță.

5.4.1. Trăsături de articulare, indiferent de nivel

5.4.1.1. Fenomene vocalice

– vocalele deschise *e*, *o*, *ă*;

- deschiderea lui *é* în poziție *e*;
- monoftongarea lui *-oa* > *o* (în Bucovina), inclusiv ca arhaism fonetic în *nôuă, vôuă, dôuă*;
- vocalele închise *e, o, ă* ș.a.;
- vocala *ě* (*e* velar); și în subvarianta *ě*;
- diftongarea „țărănească” (ținând seama de principiul silabic): *puot, mjerġim*;
- „diftongoizii”: *p^uot, m^lerġim*;
- *-u* (final): *joc^u*;
- *î* cu nuanță anterioară: *î*;
- nazalizarea vocalelor (*îset, ūzim*);
- afonizarea vocalelor și grade de perceptibilitate;
- nuanțe vocalice intermediare (redate prin litere suprapuse): *puru^îmb, am văzu^lt, am fo^acut* (se reține sunetul de bază);
- vocale lungi și vocale scurte.

5.4.1.2. Fenomene consonantice

- *k', g' > č, ġ: oč, înġeț* [2];
- dentalele muiate *t', d', n': fet'e, d'int'e, carn'e*;
- *ș', j'* (și în enclavele muntenești din sudul Moldovei); vezi și tipul *ușe, grije*;
- nuanțe consonantice intermediare (redate prin litere suprapuse): *c/g, t/t', d/d'* etc.; (în aceste situații se reține sunetul de bază).

5.4.1.3. Fenomene „normale”, de pronunție:

- *n* „velar” = *ŋ: mîncăm* (cf. și *ŋ* palatal precedând consoane palatale);
- *n* silabic = *ŋ: ŋdoi, ŋtors*;
- *ŋ* cu ocluzie incompletă: *înșir*;
- *m* silabic = *ŋ: ŋpart, ŋpreună*;
- *m* cu ocluzie incompletă: *ŋfăș, (a) ŋvălătuci*;

5.4.1.4. Efecte ale proceselor de „fonetică sintactică”

- modificări de sunete ce apar ca urmare a „coarticulării” (redate grafic prin semnul *legato*): disimilări, asimilări (de tipul sonorizării fricativelor și oclusivelor urmate de sonante);
- nesiguranța perceperii unui anumit sunet sau a unei secvențe fonetice.

5.4.1.5. Accentuarea: notarea accentului principal și secundar, ca și a accentului „dublu”, de intensitate.

5.4.1.6. Elemente de ortografie

- se elimină sistemul cu bare oblice, simple și duble (pentru notarea unităților intonaționale ale fluxului vorbirii), înlocuite prin corespondentele [.] și [·]; în consecință, se folosesc majusculele la început de propoziție și de frază;

– se folosesc și alte semne de punctuație din scrierea oficială: ?, !, punctele de suspensie etc.

– ca și în cazul editării de texte, secvențele eliminate, în special în transcrierile din paragrafele [B] și [C], sunt marcate prin [...]

5.4.1.7. Sunt eliminate simbolurile privind elemente paraverbale, nonverbale și de caracterizare a desfășurării anchetei:

– marcarea elementelor suprasegmentale: ritmul vorbirii ([L], [AL]), reacții diverse ([!] „râde”, respectiv [!!] „râde foarte tare” – uneori, manifestări din această ultimă categorie, dacă explică anumite fapte lingvistice, ar putea fi date în paranteze);

– reacții ale informatorilor (corectarea, prin simbolul [k], ezitarea, prin simbolul [ε]);

– intervenții ale anchetatorilor (sugerat, revenit, marcate prin simbolurile [σ], [ρ]) și modul de a pune o întrebare, prin GEST, IMIT.;

– elemente nonverbale în enunțurile informatorilor (gesturi de aproximare, de indicare a locului, a dimensiunii, a sensului mișcării etc.), prin formulări de tipul „făceam așa...”, „puneam aici...”, „era mare cam atât...”, „venea de acolo...”;

– notele de subsol.

6. De la atestări aparent disperate la proiecții integratoare

Încercăm susținerea ideii de ofertă credibilă pentru DLR pe care o pot reprezenta cuvinte de tipul celor de care ne-am ocupat în § 5.2.1–5.2.5, dar și a altora de același tip, prin analiza statutului acestora, cu raportare la *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*.

6.1. Cuvinte neînregistrate în DA și DLR, caracteristice graiurilor din anumite zone geografice.

6.1.1. Într-o localitate din județul Galați, am înregistrat cuvântul *duium*, numind o unealtă formată dintr-o scândură groasă de salcie sau de plop, de formă triunghiulară, în care erau înfiți colți de cremene; trasă de cai, la treieratul pe arie, cu ajutorul ei erau mărunțite paiele rezultate de la treierat (TD–Mold.Bucov. I/1, p. 113; explicația subiectului). În DGSD II, s.v., este înregistrat, pentru graiuri din Dobrogea, cuvântul *duien*, cu diferite variante (printre care și *duium*), cu sensul „unealtă, constând dintr-o scândură în care erau înfiți colți de piatră, trasă de cai pe arie la treierat, pentru tocat paiele”. Arealul geografic de referință (sud-estul Moldovei – Dobrogea) oferă posibilitatea explicării printr-un etimon turcesc, ca rezultat, ca și în alte cazuri, al existenței unei piețe comerciale reprezentate de fosta raia a Brăilei.

6.1.2. În § 5.2.5 (*supra*), am prezentat textul în care apare subst. *sprimblă*, cu sensul ‘cursă pentru prins păsări, formată dintr-o vergea îndoită în formă de arc și o sfoară’ (este vorba de graiul dintr-o localitate din județul Vrancea). Dat fiind aspectul fonetic, apropiat, dar mai ales datorită semnificațiilor, măcar tangente, considerăm că putem pune în relație termenul *sprimblă* cu următorii termeni înregistrați în DGDS III, după ALRR–Munt. Dobr., vol. III și IV: [a] *springă*, având și sensurile [a¹] „vergeaua, varga arcului” (în localități din

județele Dâmbovița și Giurgiu) și [a²] „coardă de viță-de-vie îndoită, arcuită și băgată cu vârful în pământ pentru a se prinde; marcotă” (într-o localitate din județul Prahova); [b] *splingă* „arc de aruncat cu săgeți” (Dâmbovița). Statutul cuvintelor în discuție se precizează dacă ne referim la faptul că în CADE a fost înregistrat termenul *springlă* „un fel de cursă întrebuințată de copii pentru prins păsări” (cu trimitere la Rădulescu Codin, pentru zona Câmpulung-Muscel), explicat prin germ. *Sprenkel* (ce are și sensul ‘laț de prins păsări’) și că Scriban 1939 înregistrează, cu indicația „Munt. est.”, un termen *splimbă*, cu sensul „capcană de prins câinii sau alte animale la semănături”, obiect a cărui descriere este foarte apropiată de aceea primită de noi pentru *sprimblă*. Dacă termenul de bază este de origine germană (deși nu avem atestări pentru graiuri din Transilvania) și ținând seama de faptul că răspândirea teritorială a termenilor înregistrați în DGDS III se completează cu atestarea sensului „săgeată” al termenului *springă*, pe lângă graiurile din centrul Munteniei, și în graiuri din Dobrogea, formulăm ipoteza că această configurație areală ar putea fi considerată, în linii generale, din perspectiva efectelor lingvistice ale transumanței (ca un tip aparte al ariilor „binare”; cf. Dumistrăcel *et alii* 2007: 149–150). Date fiind intrările din CADE și din Scriban, surprinde faptul că termenii în discuție nu au fost consemnați în DLR X/5; adăugându-se informațiile din TOD, apreciem că, după stabilirea cuvântului-titlu, prezența regionalismului respectiv în forma revizuită a DLR se justifică.

6.1.3. În § 3, am semnalat faptul că verbul (a) *stutăi* ‘exciter les chiens contre quelqu’un’, absent în DLR, a fost înregistrat de Dumitru Șandru pentru Valea Almăjului, din sudul Banatului. În DGDS III același verb, cu aceeași semnificație (‘a asmuți /câinele/’), a fost semnalat, după atlasul regional al Olteniei, pentru graiul dintr-o localitate din județul Mehedinți. Această comunitate lingvistică va putea fi pusă pe seama etimonului cuvântului, probabil un împrumut de origine sud-slavă.

6.2. Neologismul *vermuz*

Una din cele mai interesante și convingătoare apariții lexicale din diferite corpusuri de TOD îndreptățind preluarea în varianta revizuită a DLR o constituie existența numelui de culoare *vermuz*, neînregistrat în dicționarele limbii române, pentru cunoașterea situației căruia rezumăm analiza întreprinsă de Hreapcă 2012a: *passim*. Autoarea a propus ca etimologie fr. *vert mousse*, pe baza atestării cuvântului în texte de la sfârșitul secolului al XIX-lea, dar și contemporane, de pe internet. În graiuri din sudul Moldovei și de la vorbitori din zone orășenești ale Moldovei, termenul a fost înregistrat ca numind culoarea verde gălbui, ‘burăticu’ (cf. § 5.2.4). Cu sensuri apropiate (‘vernii’ și [culoare] ‘cam prăzulia’), *vermuz/ă* apare, pentru județul Prahova, și în DGDS III (sensul „bentiță /de culoare vernil/ pusă ca garnitură pe marginea laibărului”, înregistrat aici, poate să reprezinte trecerea numelui culorii asupra unui obiect de culoarea respectivă; cf. Hreapcă 2012a: 94).

7. În loc de concluzii

7.1. De la începuturi, cel puțin în mediul academic românesc, s-au manifestat rezerve față de rezultatele în cunoașterea limbii prin lucrările de geografie lingvistică. Ilustrativă în acest sens este, de exemplu, disputa, privind metoda geografiei lingvistice și semnificația datelor înregistrate pe hărți, dintre promotorul realizării *Atlasului lingvistic român*, Sextil Pușcariu, și creatorul școlii lingvistice bucureștene, Ovid Densusianu. Îndată după apariția, în 1936, a *Prospectului la Atlas*, acesta din urmă pune sub semnul întrebării, printre altele, afirmația primului după care, datorită lucrărilor de geografie lingvistică, am putea afla și „că prin centrul Transilvaniei «florilor» li se zice *pene*...”; or, susține Densusianu, „în ce privește *pene* că ar fi sinonim cu «flori», prin centrul Ardealului, din felul cum se exprimă Pușcariu ar reieși că semnificația aceasta ar fi generalizată prin acele părți; se spune *pana*, *penele* («florile») de la pălărie, dar aceasta nu înseamnă că «florilor li se zice *pene*» orișicând... nu cresc *pene* pe câmp și nu se culeg din grădină” (Densusianu 1937: 342). Necunoașterea realității în cazul adus în discuție este sancționată de Pușcariu nu mai puțin malițios, considerând „aserțiunea” respectivă drept „gratuită”: „Clujenii știu – și fără mărturia Atlasului – că acolo «penele» și nu «florile» cresc pe câmp și că grădinarul îți vinde «pene». Servitorul de la Muzeul Limbii Române, P. P., stropește vara în fiecare zi «penele» din grădină”. Mai mult, sensul respectiv este atestat și într-o culegere de folclor (citată): „Pană de măr creț” (Pușcariu 1936–1938: 403–404). După ce schițează posibilitatea evoluției semantice *pană* → ‘floare’ prin etapa ‘floare de la pălărie’, Pușcariu dezvoltă (*op. cit.*, p. 404–406, 422–424) problema specificului anchetelor dialectale pentru întocmirea unui atlas lingvistic, insistând asupra modului cum trebuie interpretate, obiectiv și într-o rațională complementaritate cu datele istoriei limbii, informațiile cartografiei lingvistice, puncte de vedere utile și astăzi, mai ales în varianta actualizată a *seriei Pușcariu* din DLR.

7.2. În ceea ce privește sensul demersului de față, aducem în discuție și următorul aspect practic. Poate că rezultatele tipărite ale cercetărilor din programul (inițial) NALR se prezintă, pentru ne-dialectolog (mai ales ca „scriitură”), aparent rebarbative, însă dificultatea lecturii nu o depășește pe aceea a descifrării grafiei chirilice din tipăriturile coresiene sau din manuscrise cum ar fi „Procanonul” lui Petru Maior. Dar, de fapt, aceasta ar fi o barieră filologică încă surmontabilă. Un grad sporit privind dificultatea accesării surselor respective îl reprezintă, însă, interpretarea corectă a informațiilor, cu plasarea cuvintelor și semnificațiilor acestora în contextul pe care îl constituie specificul culegerii materialului și comentariile redactorilor, începând cu datele despre anchetă și subiecți, până la descifrarea simbolurilor ce indică elemente de paraverbal și nonverbal, însoțitoare ale redactărilor, reflectând o comunicare de tip special. Chiar nici dialectologii nu pot fi surprinși de apariția unor atare... obstacole. Cu referire la acest aspect, însuși un lingvist de talia lui Antoni Griera, autorul atlasului lingvistic al Cataloniei, referindu-se

doar la confruntarea cititorului cu hărțile lingvistice, scria: „Preparar un atlas es cosa superbale si bien dificil. Interpretar los mapas es cosa màs que dificil” (*Interpretación de mapas de los atlas lingüísticos románicos*, Barcelona, 1968; cf. Dumistrăcel et alii 1997: 173 ș.u., § 3.2, *Interpretarea rezultatelor anchetei dialectale*). Dar este sigur, în primul rând, că și o atare dificultate poate fi depășită printr-o formație tehnică a lexicografului: încă una, relativ minoră față de abilitarea în probleme de istoria limbii, de filologie, editarea textelor, fonetică, gramatică, semantică și stilistică, așadar una din cele mai complexe formații ale unui profesionist pe terenul lingvisticii aplicate. În al doilea rând, față de rolul de comentatori în ceea ce privește realizarea formei revizuite a DLR pe care ni l-am asumat prin articolul de față și date fiind probleme reale ale acestei complexe întreprinderi științifice, credem că am putea face încă un pas, propunând cooptarea dialectologilor specializați în diferite arii regionale ale dacoromânei în calitate de colaboratori.

7.3. În sfârșit, ne referim la un ultim aspect de natură să fie luat în considerare în proiectarea și realizarea formei actualizate a DLR. Prezența regionalismelor și a cuvintelor dialectale se dovedește a fi chiar o trăsătură distinctivă favorabilă în cadrul proiectului de colaborare internațională ENeL – European Network of e-Lexicography (cf. www.elexicography.eu): printre criteriile de selecție a dicționarilor din viitorul portal (dictionaryportal.eu), unul dintre puncte cere să se menționeze dacă sursa respectivă cuprinde sau nu informații dialectale, vizând, pe această cale, corelarea lucrărilor lexicografice cu sursele acestora. Sunt avute în vedere, în special, dicționarele academice, și, apoi, alte dicționare apreciate ca prestigioase pentru fiecare limbă.

SURSE

- Bistr. N.: *Texte dialectale și glosar. Bistrița-Năsăud*, de Maria Marin, Marilena Tiugan, București, Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice, 1987.
- GRAIUL, I: *Graiul nostru*, de Ion Aurel Candrea, Ovid Densușianu, Th. D. Sperantia, București, Socec & Co, vol. I, 1906.
- Marin, Mărgărit 2005: Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri românești din Ungaria*, București, Editura Academiei Române.
- Porțile de Fier: Cornelia Coțuș, Magdalena Vulpe, *Graiul din zona „Porțile de Fier”*. I. *Texte și sintaxă*, București, 1973.
- Șandru 1937: Dumitru Șandru, „Enquêtes linguistiques du Laboratoire de Phonétique Expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest, Valée de l’Almăj (Bănat)”, *Bulletin linguistique*, V, p. 125–189.
- Teaha, CN: Teofil Teaha, *Graiul din valea Crișului Negru*, București, Editura Academiei, 1961.

BIBLIOGRAFIE

- Avram, Andrei, 2014, „Palatalizarea consoanelor și etimologia limbii române”, *Studii și cercetări lingvistice*, LXV, nr. 1, p. 3–21.
- Coșeriu, Eugeniu, 1996, *Lingvistica integrală*, interviu cu..., realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române.
- D[sensusianu], O[vid], 1937, recenzie la *Prospectul „Atlasului lingvistic român”*, *Grai și suflet*, VII, p. 341–344.
- Dumistrăcel, Stelian, 1978, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Dumistrăcel, Stelian, 2014, „Textele orale în registru dialectal ca bază de date pentru exegeze lingvistice”, în vol. *Ion Coteanu, in memoriam*, București, Editura Universității din București, p. 119–136.
- Dumistrăcel, Stelian, Doina Hreapcă, 2007, „«Nomadismul» românilor: ariile binare și de tip «coridor» de pe hărțile atlaselor lingvistice românești”, în vol. *Limba română, limbă romanică. Omagiu acad. Marius Sala la împlinirea a 75 de ani*, București, Editura Academiei Române, p. 145–165.
- Dumistrăcel, Stelian, Doina Hreapcă, Luminița Botoșineanu, 2011, „De la atlasul lingvistic național la atlasele regionale: semnificația diferențelor”, în vol. *Studii de dialectologie și onomastică. Omagiu Domnului Teofil Teaha*, București, Editura Academiei Române, p. 219–242.
- Dumistrăcel, Stelian, Doina Hreapcă, Luminița Botoșineanu, 2015, „Lucrările românești de geografie lingvistică și *Dicționarul limbii române* al Academiei: oferta lexicografică a materialului necartografiat și problema «literarizării»”, *Anuar de lingvistică și istorie literară*, LV, p. 11–72.
- Hreapcă, Doina, 2012a, „Rom. *vermuz* – fr. *vert mouse*?”, în vol. *Bătrânul înțelept de la Pylos. Volum omagial dedicat lui Andrei Avram la optzeci de ani*, București, Editura Academiei Române, p. 93–102.
- Hreapcă, Doina, 2012b, „Valorificarea lexicografică a cercetărilor românești de geografie lingvistică”, *Anuar de lingvistică și istorie literară*, LII, p. 216–222.
- Philippide, Alexandru, 1910, *Un specialist român la Lipsca*, Iași, Tipografia „Dacia” P & D. Iliescu.
- Philippide, Alexandru, 1984, *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei.
- Pușcariu, Sextil, 1936–1938, „Pe marginea cărților” (VI), *Dacoromania*, IX, p. 403–446.
- Scriban, August, 1939, *Dicționarul limbii românești*; Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, Iași.

SIGLE

ALR I: *Atlasul lingvistic român*, Partea I (ALR I), de Sever Pop, Cluj, Muzeul Limbii Române, 1938.

- ALR II: *Atlasul lingvistic român*, Partea II (ALR II), vol. I, de Emil Petrovici, Sibiu-Leipzig, 1940.
- ALRT II: Muzeul Limbii Române, *Texte dialectale*, culese de Emil Petrovici, Suplement la *Atlasul lingvistic român II*, Sibiu-Leipzig, 1943.
- CADE: I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*; Partea I, *Dicționarul limbii române din trecut și astăzi*, de I.-Aurel Candrea; „Cartea Românească”, București [1926–1931].
- DA: Academia Română, *Dicționarul limbii române*; I/I, [Literale] *A–B*, București, Librăriile Socec & Comp, și C. Sfetea, 1913; I/II, [Litera] *C*, București, Tipografia Ziarului «Universul», 1940; II/I, [Literale] *F–I*, Imprimeria Națională, București, 1934.
- DGDS: *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, coord. Maria Marin, de Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, vol. I, *Literele A–C* (2009); vol. II, *Literele D–O* (2010); vol. III, *Literele P–Z* (2011), București, Editura Academiei Române.
- DLR: Academia Română, *Dicționarul limbii române*, Serie nouă, București, Editura Academiei Române; I/3, Partea a 3-a, *Litera D (d–deînmulțit)*, 2006; I/6, Partea a 6-a, *Litera D (discord–dyke)*, 2009; V, *Litera L (l–luzulă)*, 2008; VI, *Litera M*, 1965–1968; IX, *Litera R*, 1975; X/5, Partea a 5-a, *Litera S (spongiar–swing)*, 2006; XIII/1, *Litera V (v–veni)*; 1997; XIII/2, Partea 2-a, *Litera V (venial–vizurină)*, 2002; XIII/3, Partea a 3-a, *Litera V (viclă–vuzum)*, 2005; XIV, *Litera Z*, 2000.
- NALR–Olt.: *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Oltenia*, de Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, vol. I, 1967; vol. II, 1970; vol. III, 1974; vol. IV, 1980, București, Editura Academiei Române.
- TD–Mold. Bucov.: *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*; vol. I/1, culese de Stelian Dumistrăcel și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, Iași, Editura Academiei Române, 1993; vol. I/2, culese de Stelian Dumistrăcel și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, Iași, Editura Academiei Române, 1995.
- TD–Munt.: *Texte dialectale. Muntenia*, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, vol. I, 1973, București, Editura Academiei.
- TD–Olt.: *Texte dialectale. Oltenia*, de Cornelia Coțuț, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei, 1967.

Stelian DUMISTRĂCEL, Doina HREAPCĂ, Luminița BOTOȘINEANU
 Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Iași